

PROBLEMA NAȚIUNII: INCIDENȚE CONCEPTUALE ȘI ISTORICO-ANALITICE

Gheorghe Cliveti

Dată fiind deosebita sa încărcătură cognitivă și atitudinală, problema națiunii continuă a incita, "azi ca și-n trecut", preocupări consacrate atât elucidării "unui anumit registru conceptual" cât și relevării resorturilor profunde ale "cazuisticii particularizante pentru tot ceea ce ține de național". Ca într-un "joc în două părți", s-au făcut deja mulți "pași" în seama *demersului teoretic-conceptual* ca și în cea a *demersului istorico-analitic*, o dovadă elocventă în acest sens fiindu-ne oferită și de impresionanta, nu doar ca volum, "literatură a națiunii". Îmbogățirea constantă a unei atare "literaturi" ar fi trebuit să fi marcat, cu timpul, stingerea opiniilor controversate în privința mai tuturor aspectelor subsumate *problemei* în discuție aici. Nu a fost însă posibil să fie așa, iar aceasta din considerente multiple, nu întotdeauna lesne penetrabile, între care s-a impus de la bun început în raza esențialității cel ținând de faptul că *problema națiunii* s-a constituit mai curând într-un *teren de dispută* decât într-un *domeniu de cunoaștere sistematică*. După cum s-a putut constata, respectiva *problemă* a făcut să curgă "mai mult sânge decât cerneală; ea a fost... disputată mai mult pe câmpurile de luptă și la masa verde a diplomaților decât de oamenii de știință".

Pe măsură ce "savanții" - pe lângă rolul istoricilor, să nu-l uităm pe cel avut de filosofi, sociologi, lingviști, juriști etc. - și-au trecut abordarea problematicii națiunii în competența lor, s-a impus, ca deosebit de acută, o chestiune de metodă, anume, dacă ar fi mai nimerit să se rămână "în orizontul conceptual", sub imperativul prealabilei elucidări a unor "concepție cheie" (națiune, naționalitate, conștiință națională etc.), sau să se recurgă la analiza "concretului istoric" ("definir *historiquement*")². O chestiune defel simplă, orice opțiune tranșantă dezvăluindu-și multiple inconveniente, și aceasta mai ales atunci când în cauză era stabilirea criteriilor de raportare a "ideii naționale" la "organizarea modernă de stat" ("principiul naționalităților")³. Revelator, în această privință, a fost exemplul oferit, în perioada interbelică, de un filosof (Emile Boutroux) și un istoric (H. Hauser), primul fiind adept, prin formație, al "versiunii conceptuale", iar cel de-al doilea detașându-se printr-un pronunțat spirit pozitivist. Pentru filosof, "principiul naționalităților, așa cum se prezenta el în conștiința umană", apărea drept "*o noțiune foarte simplă și foarte clară*"⁴. Unei asemenea aserțiuni, istoricul Hauser i-a replicat prin una diametral opusă: "principiul naționalităților... este tipic pentru ceea ce se poate numi

o falsă idee clară"⁵. Și cu toate că de mai bine de o jumătate de secol "noua istorie" a făcut progrese remarcabile, deschizându-și, sub aspect metodologic, perspective ce conduc cu mult dincolo de "faptul în sine", aserțiunea lui H. Hauser rămîne, în fond, valabilă. O explicație în această privință a fost sugerată, între alții, de René Johannet, după care "partea obscură a principiului naționalităților este naționalitatea însăși" (i.e. națiunea)⁶. Referitor la aceasta au fost încercate, e drept, numeroase definiții⁷, de un ecou deosebit bucurîndu-se, la mijlocul secolului trecut - într-un moment de vîrf al afirmării națiunilor europene -, definiția avansată de Pasquale Stanislao Mancini⁸, adaptată cu timpul imperativelor politico-ideologice de diverși "teoreticieni partinici"⁹. Dar, deși în parte plauzibile, nici o definiție nu s-a impus ca unanim acceptabilă. Și nici nu credem că se va impune vreuna, de vreme ce națiunile se remarcă, înainte de orice, prin particularitatea - s-a spus chiar suficiența! - lor¹⁰. Iată de ce, fără a ne lăsa furați de un așa-zis "cartezianism abuziv"¹¹, credem că în dezbaterea "problemei națiunii" se cuvine să operăm nu cu definiții, ci cu înțeleșuri, desprinse din aprofundarea devenirii realităților naționale. Înțeleșul primordial ar fi că orice națiune se distinge numai în afirmare ca *fapt de conștiință*. Elemente ca limba, teritoriul, rasa, comunitatea economică, tradițiile, religia etc. constituie *mediul* (cosmic, biologic, psihologic), în care, cum s-a demonstrat¹², prind contur trăsăturile națiunii. Esența ei este *conștiința națională*¹³. În consecință, geneza națiunilor moderne se impune să fie înțeleasă nu doar ca un cumul de elemente de felul celor amintite mai sus - elemente ce au putut determina, pînă la un punct, și mediul etnicului ("neamului")¹⁴ -, ci ca devenire a "conștiinței de neam" (a originii și limbii comune) întru *conștiința națională* (a sensului afirmării ca națiune), devenise marcată de interacțiunea unui întreg complex de factori (transformări economice, mișcări sociale, politice și ideologice), într-o anumită etapă istorică. Fiind deci *fapt de conștiință*, națiunea modernă tinde în permanență să-și întredăptine deplină posesiune de sine, posibilă doar în cuprinsul statului național. Nu întâmplător, s-a apreciat¹⁵ că eforturile menite înfăptuirii statului unitar, independent și dotat cu instituții corespunzătoare societății moderne au dat, în timp, cea mai înaltă expresie afirmării națiunilor.

Cele consemnate supun atenției binomul națiune-stat. În privința acestuia se cuvine să reținem că națiunea, în înțeleșul de fapt de conștiință, a putut fi considerată ca "matrice" virtuală sau reală a statului¹⁶. De ființarea organismului statal a fost, pe de altă parte, strict condiționată "personificarea politico-juridică a națiunii"¹⁷. A apărut însă nevoia unei nuanțări terminologice, utilizîndu-se, pentru faza în care națiunea aspiră la realizarea statului propriu, termenul de *naționalitate*, termen al cărui genitiv-plural formează și atributul acordat secolului XIX. Este un termen care, de aproape două sute de ani¹⁸, și-a făcut loc în limbajul de specialitate în accepțiunea de "națiune virtuală, grup ce aspiră la consacrarea juridică a unui statut politic"¹⁹ de natură să-i permită să-și fundamenteze constituțional suveranitatea și să-și exercite calitatea de subiect de drept internațional²⁰. Utilizarea termenului de

naționalitate o întâlnim și în scopul delimitării înțelesului de "națiune (*natio*) medievală"²¹ de cel al națiunii moderne. Henry Joly, aprofundînd acest aspect, sublinia că "odinioară națiunea, ieșită aproape totdeauna din cucerire, s-a impus cu suveranitatea sa, cu legile sale și cu legitimitatea stabilită de familia sa domnitoare. Prin faptul că cineva aparținea prin naștere unei națiuni, avea naționalitatea cu toate datoriile ce derivau dintr-însa. Atunci mișcarea de absorbțiune a uneia din aceste idei de cealaltă s-a făcut în afară înlăuntru; iar în zilele noastre ea se face în sens invers: naționalitatea aspiră să plămădească națiunea după imaginea sa"²². Regăsim în aceste câteva cuvinte o versiune foarte concisă și veridică în interpretarea unui proces de durată cu premise și perspective afît de distincte pentru fiecare comunitate etno-istorică. Este vorba de o versiune în care *demersul istorico-analitic* s-a putut afla întotdeauna în largul său, orientat fiind într-o nepuizabilă relevare a tot ceea ce a dat conținutul sau a marcat sensul afirmării fiecărei națiuni în parte. Rezultatele au trebuit, se înțelege, să fie pe măsură. Ele vădesc, însă, de regulă, "acumulări prevalente factologice" și prea puțin "decelări valorice", cu trimiteri la sensuri și semnificații de esență. Și oricît ar părea de curios, cel puțin la prima vedere, o atare situație o putem întâlni chiar și în cazul problematicii națiunii franceze, mai exact, în legătură cu ceea ce a semnat pentru afirmarea acesteia Revoluția de la 1789.

De-am încerca "să verificăm" adevărul că Revoluția a însemnat "momentul cel mare al afirmării națiunii franceze" ne-am vedea serios confrunțați cu riscul de a ajunge, urmînd reperele istoriografice, într-un labirint foarte alunecos și, totodată, plin de capcane; iar odată ajunși, să constatăm că nu sînt șanse de a regăsi în vreunul din repere firul salvator - o lucrare care să fie consacrată în mod special și care să corespundă exigențelor relevării importanței naționale a Marii Revoluții. Ne gîndim, desigur, la o lucrare de talia celor ce au făcut sau fac "epocă" în istoriografia Revoluției, o lucrare sensibilă, menținută în circuitul științific și nu "uitată" sau "pierdută" în noianul unei literaturi pe care nici nu avem cum să o parcurgem în întregime²³. Venind vorba despre lucrările considerate reprezentative, menționăm că unele dintre acestea, deși au drept obiectiv dezvoltarea semnificațiilor Revoluției din perspective diverse (socială, politică, ideologică etc.), conțin și referiri la caracterul ei național. Dar, deși convingătoare în unele privințe, asemenea referiri nu decurg de regulă din aprofundarea aspectului ce ne interesează; în plus, fiind tributare perspectivei pentru care a optat unul sau altul din autori, ele ne fac să avansăm prea puțin și chiar să ne abatem uneori de pe calea ieșirii din labirint. Sînt observații pe care ni le-am permis în legătură cu unele contribuții istoriografice ce s-au impus atenției generale în perioada de apogeu a "istoriei critice" sau de fundamentare și înflorire a "noii istorii", contribuții aparținînd îndeosebi specialiștilor francezi²⁴ în problema revoluției. Nu am avut în vedere scrierile "angajate"²⁵, cu precădere ale "istoricilor militanți" din perioada ce a culminat cu "momentul 1848", cînd atmosfera era puternic pătrunsă de un spirit propice "pour révolutionner la Révolution"²⁶ și cînd, în nota dată de "romantici revoluționari" ca

Jules Michelet, imaginea lui '89 rămînea "fondată pe trăirea interioară" a acelor care "scriau istorie"²⁷. O imagine care, izvorînd "din inimă", nu reda întotdeauna "distanța - asupra căreia vor încerca atîtea interogații «spiritele critice» - dintre intențiile actorilor și rolul istoric ce-l jucau"²⁸. Cît despre contribuțiile "specialiștilor de notorietate" credem util, aici, să reținem, în temeiul evaluării "deschiderilor tematice" ale acestora, cîteva din rațiunile care, de mai bine de un secol, au imprimat anumite limite sau au justificat anumite modalități în abordarea-caracterului național al Revoluției franceze. Una dintre rațiuni, foarte interesantă, sugerată de F. Furet (într-un studiu relativ recent și incitant pînă la a te face să te simți tulburat)²⁹, ar ține de calitatea de "eveniment fondator" a Revoluției, a cărei imagine se va răsfrînge în crezul republican din secolul XIX ("le XIX siècle a cru à la République") și în crezul revoluției sociale din secolul în curs ("le XX croit à la Révolution")³⁰. Pentru crezul republican rămîne reprezentativă lucrarea lui A. Aulard, *Histoire politique de la Révolution française. Origines et développement de la démocratie et de la république*, lucrare apărută în 1909 și al cărei titlu "spune totul" despre conținut³¹. În concepția lui A. Aulard și a discipolilor săi³² însemnătatea națională a Revoluției ar fi rezidat doar în propulsarea factorului "popular", în speță a aspirațiilor sale republicane, în determinarea sistemului politico-instituțional al Franței "contemporane". Cît despre crezul ce a marcat destinul secolului nostru, acesta a îndemnat, de la bun început, la noi proiecții asupra Revoluției, încît în lumina lor să poată reieși că "speranța socialistă ar fi înrădăcinată în experiența jacobină"³³. Este ceea ce a urmărit să demonstreze J. Jaurés³⁴, demonstrație pe care A. Mathiez va căuta, "înarmat" cu "învățămintele revoluționare" de la finele primului război mondial, să o ducă cu mult mai departe, făcînd din istoria Revoluției "o mașină de război politic"³⁵ și avansînd ideea unei "filiații necesare" între Revoluția Franceză (dans ce qu'elle, a de plus jacobin") și Revoluția rusă ("dans ce qu'elle a de plus bolschevik")³⁶. Într-o asemenea viziune, ce suferea totuși de o evidentă "contaminare a trecutului prin prezent"³⁷, a putut interesa evidențierea "elanului patriotic al maselor" - îndeosebi pentru perioada dictaturii iacobine -, dar nu și a sensului profund național al Revoluției franceze. O viziune în consonanță cu ceea ce a fost denumit "catehismul revoluționar"³⁸, după care revoluțiile moderne trebuie să fie considerate ca fenomene prevalente sociale, adică în accepțiunea de "ridicare a maselor" în scopul determinării unei noi concordanțe între "forțele și relațiile de producție". Nu au putut lipsi însă, între timp, unele amendamente serioase produse așa-zisului "catehism", făcîndu-se apel, în formularea acestora, la contribuțiile marcante ale lui Alexis de Tocqueville sau ale lui Augustin Cochin în direcția "conceptualizării Revoluției"³⁹. Numai că, în centrul atenției s-a situat tot relevarea sensului social-politic (e drept, într-o accepțiune cu mult mai complexă) și nu, pe măsură, a celui național al Revoluției franceze.

Alte rațiuni decurg dintr-un anumit specific al afirmării națiunii franceze. Un specific generat, înainte de orice, de similitudinile ce au putut exista, în istoria

Franței, între "mediul" (cadrul) etnicului și cel al națiunii moderne. Datorită unor atare similitudini, națiunea franceză se va afirma nu la dimensiunea unei aspirații, ci a unui dat *istoric*, sau, cum bine remarca Fichet⁴⁰, a unui "eu istoric", în antiteză cu cel "metafizic" al națiunii germane. Un "eu" ce s-a afirmat cu valoare de exemplu și a fost receptat ca atare în întreaga Europă, fără să fi fost resimțită nevoia de a i se explica resorturile intime sau de a i se etala perspectiva devenirii. Trăind sentimentul unui primat absolut în afirmarea ca națiune⁴¹, francezii au putut da dovadă de un "militantism național pedagogic", exemplar și nu revendicativ. Dar, totodată, și un "militantism pasional"⁴², care, fiind (re)suscitat cu prilejul unor "momente fierbinți" (1840, 1870 etc.) a putut fi deranjant și chiar amenințător pentru alte cauze naționale. Așa încît nu au întîrziat să apară și reacții foarte dure la adresa Franței, "învățămintele" trase - mai ales în urma experiențelor de la 1870/71 - invitînd la temperarea "militantismului" Marii Națiuni⁴³. O invitație "semnată", între alții, de istorici, aceștia (ne referim la cei francezi) probînd o tot mai evidentă "rețineră" (nu îndrăznim să-i spunem prejudecată) față de recunoașterea "valorii" faptului național pentru devenirea "noii societăți" în Hexagon. A putut rezulta astfel o paradoxală discrepanță între amploarea procesului de afirmare a națiunii franceze și reflexul său istoriografic. Dincolo de excepții - și acestea cu un ecou destul de restrîns -, în istoriografia franceză post-romantică "resurecția națională" nu s-a prea constituit într-un subiect de predilecție. După cum, într-un asemenea subiect nu s-a prea constituit nici relevarea sensului național al Marii Revoluții. Și aceasta poate și din cauză că a devenit aproape o regulă (nu doar pentru istorici) ca sensul național al revoluțiilor moderne din istoria Europei să fie considerat sub două aspecte, primul constînd în eforturile pentru realizarea statului unitar, iar celălalt în lupta pentru abolirea dominației străine⁴⁴, aspecte care, în cazul Franței, nu au avut cum să fie cunoscute nici de "Revoluția clasică" și nici de revoluțiile de la 1830 și 1848 (la francezi, se știe, unitatea politico-statală și independența au fost realități anterioare cu mult anului 1789). Cauza principală a diminuării "audienței istoriografice" a sensului național al Revoluției franceze rămîne însă, după opinia noastră, stingerea treptată a "activismului european" al Marii Națiuni. Definitiv pentru destinul Franței moderne și contemporane nu mai apare, cel puțin în plan istoriografic, "militantismul ei național", ci "meritul", pe care ea și l-ar fi asigurat prin Revoluție, de a fi promotoarea universală a "drepturilor și libertăților omului"⁴⁵. Un "merit" subliniat îndeosebi prin contribuțiile renumitei "istorii sociale" franceze, ce și-a înscris, între priorități, "radiografierea" Revoluției pînă la cele mai mici detalii⁴⁶. A fost trasat, în acest scop, un veritabil program istoriografic⁴⁷, al cărui realizare deplină a putut fi scontată, în adevăr, pentru domeniile social, economic, al instituțiilor politice, juridice, financiare, culturale, religioase etc. Ar fi însă foarte greu ca ea să fie scontată, la aceiași parametri, și în privința stărilor de spirit, individuale sau colective, chiar dacă istoriografia Revoluției tinde să se îmbogățească cu contribuții notabile din sfera "istoriei

mentalităților"⁴⁸ ori a "imagisticii istorice"⁴⁹. Fără a ne gândi cîtuși de puțin să punem aici în discuție recunoscuta vocație a "istoriei sociale" de a fi "totală"⁵⁰, ne permitem doar să sesizăm că în obiectivul acesteia faptul național, în înțelesul de fapt de conștiință, nu se pretează la a fi "prins" într-o modalitate propice evidențierii lui la adevărata-i semnificație. Proiecțiile sînt focalizate, prin definiție, asupra dispunerii structurilor social-economice, în raport cu care faptul național ne este dezvăluit ca epigenetic și nu ca primordial (determinabil prin sine). El ne este dezvăluit doar la semnificația unor "interpretări" ce au fost date unor procese și fenomene al căror sens fundamental era altul (fie social-politic, fie "popular" ori "patriotic")⁵¹. Astfel, războiului "revoluționar" sub deviza "Patria în primejdie" i s-a dat o "interpretare națională", deși i-ar fi fost suficientă etichetarea de "patriotic". Și tot la semnificația unor "interpretări" ne este relevat "aspectul național" al procesului de subminare a edificiului social-politic al "stărilor privilegiate"⁵², "interpretări" care și-ar fi aflat "expresia clasică" la ex-abatele Sieyès, în *Ce este Starea a treia*. Ce-i drept, fiecare grup social antrenat într-un asemenea proces în postura de "agent novator" își motiva revendicările proprii recurgînd la diverse "reconstituiri ale originilor națiunii" în consens și cu profețiile ce le făcea asupra menirii istorice a acesteia. S-a putut ajunge, în felul acesta, la fetișuri. Pentru Sieyès, spre exemplu, națiunea o constituia doar Starea a treia, care urma, în temeiul triadei "Libertate, Egalitate, Fraternitate", să cuprindă pe toți "oamenii-cetățeni" de origine franceză. Era un "ideal național" reclamat de situația Franței prerevoluționare, care, sub aspect social, se prezenta, după cum afirma Mirabeau, ca "un conglomerat neînchegat de popoare dezbinat"⁵³. Alți ideologi, de orientare și mai pronunțat "burgheză" decît a lui Sieyès, vizau o națiune "egală clasei proprietarilor"⁵⁴. Ca reacție firească, "poporul" își va revendica locul ce i se cuvenea "în sînul națiunii"⁵⁵, provocînd "revoluții în Revoluție" (la 1792, 1793, 1795 și, în alte condiții, la 1830 și 1848)⁵⁶. Erau, toate acestea, fetișuri conforme tendinței, de sorginte iluministă, de a se da "interpretări naționale" realităților sociale⁵⁷, însă, să reținem, fără nuanțările pe care le considerăm astăzi presupuse necesar de situarea în raport a termenilor de stare, popor, națiune, inspirîndu-se din teoriile dreptului natural și forțînd deliberat "argumentele" trecutului istoric, doctrinarii Revoluției se arătau pătrunși de convingerea că monarhia și clasele suprapuse era "străine națiunii" și că "poporul", pentru a fi suveran, trebuia să determine eradicarea tuturor "privilegiilor germanice"⁵⁸. Se făcea, așadar, apel și la criteriul etnic, "poporului galo-roman" atribuindu-i-se "misia istorică" de a termina cu "uzurpatorii franco-germanici"⁵⁹. Asemenea "interpretări" sau fetișuri, dacă le-am nesocoti, după caz. mobilul și sursa de inspirație, ar putea conduce la concluzia că la 1789 Franța ar fi devenit teatrul unui conflict între "comunități" ce aveau atît interese sociale cît și aspirații naționale diametral opuse. Forțînd și mai mult nota, ar putea conduce la concluzia că în Franța s-ar fi declanșat atunci un conflict internațional în cadrul aceleiași națiuni. O concluzie care, oricît ne-am crampona de "argumentele" oferite

de răscoala din Vendeea sau de unele "reacții provinciale" față de deciziile revoluționare luate la Paris, contravine flagrant logicii și adevărului istoric.

Ne gândim, se înțelege, la adevărul că Revoluția franceză a fost profund națională. Este un adevăr pentru a cărui demonstrație se impune, mai mult decât din considerente metodologice, ca Revoluția să fie apreciată la valoarea ei de salt calitativ și nu doar la aceea de moment de maximă tensiune în cuprinsul procesului de durată al schimbărilor structurale din societatea modernă franceză. Dealtfel, însăși afirmarea națiunii franceze la condiția de *dat istoric* a făcut ca sensul național al Revoluției să nu aibă cum să fie exprimat nici de forțele - evident sociale - ce s-au confruntat și nici de ceea ce ele au revendicat. *Sensul național al Revoluției și-a aflat cea mai edificatoare expresie în ceea ce ea a consacrat. Avem în vedere consacrarea principiului național ca fundament al devenirii "comunității franceze".* Voința națională s-a impus atunci ca sursă de drept și de fapt a întregului edificiu instituțional al statului modern, rezultând de aici consecințe dintre cele mai adânci asupra reglementărilor problemelor sociale sau asupra perspectivelor afirmării geniului spiritual al francezilor. A fost o consacrare care, mai curînd decât împrejurarea "primei experiențe a democrației"⁶⁰ - "experiență" a cărei înțietate și-ar putea-o revendica, în fond, și americanii -, a conferit Revoluției franceze valențe de "unicitate", cu largi deschideri spre universalitate. O consacrare ce a fost dată nu atît prin documente programatice (al căror înțeles imediat apărea prevalent social) cît de acte de voință colectivă. Unor asemenea acte li s-a datorat, între altele, "intrarea" termenului de *națiune*, cu înțelesul său modern, în vocabularul politic⁶¹. Și, lucru mai important, li s-a datorat "naționalizarea" a tot ceea ce s-a circumscris fenomenului revoluționar. Semnificativă, în această privință, s-a dovedit și mutația semantică pe care a cunoscut-o cel mai important dintre documentele programatice - *Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului*. Cum bine remarcă Th. Ferneuil (în anul primului centenar al Revoluției)⁶², *Declarația* a avut, din plecare, menirea de a proclama principiile fundamentale ale organizării "societății civile". Ea nu se referea, în mod explicit, și la principiul național. Afirmăția lui Ferneuil pornea de la constatarea că autorii *Declarației*, fiind sub influența ideilor enciclopediștilor, înțelegeau prin națiune doar reprezentanța politică ("agora Cetății"), a cărei "voință generală" urma să dea expresie supremă Legii (art.VI) și să constituie "sursa esențială a principiului oricărei suveranități" (art.III)⁶³. Sub influența acelorși idei, în concepția autorilor *Declarației* "individul era punctul de plecare, centrul întregului", ei fiind mai mult preocupați de "specia umană", în general, și nu de problema națiunii sau a "naționalităților". "Idea de patrie, de independență națională era, cu libertatea politică, una dintre acelea care au suferit în timpul și după Revoluție transformările cele mai serioase și mai adânci (...). Principiile metafizice (umaniste) din 1789 păreau a exclude ideea de naționalitate" Dar - conchidea Ferneuil - "caracterul cosmopolit" al principiilor din acel an se va schimba sub impactul "spiritului național"⁶⁴. Mai exact, sub impactul unor acte de

voință colectivă (plebiscitare), al căror punct nodal l-a constituit Sărbătoarea Federației din 14 Iulie 1790, considerată, ea însăși, o revoluție națională⁶⁵. Atunci, într-un gigantic amfiteatru pe Champs-de-Mars, în prezența a peste 300.000 de participanți, toate provinciile au exprimat "voința lor de a fi franceze". Jurământul solemn, rostit în numele tuturor federațiilor de la La Fayette, îi unea "pe francezi între ei și pe francezi cu regele lor, întru apărarea Libertății, a Constituției și a Legii"⁶⁶. El exprima angajamentul oricărui francez "de a fi pentru totdeauna fidel Națiunii, Legii și Regelui". Îndeosebi Națiunii și Legii, față de care însuși regele Louis XVI a fost nevoit să jure credință, el consfințind, printr-un astfel de gest, renunțarea sa și a urmașilor săi la vechiul privilegiu, în virtutea căruia monarhul absolutist era singurul factor ce putea da viață Legii în stat (*Lex Rex*)⁶⁷. Conferind Națiunii și Legii calitatea de instanțe (auspicii) supreme și rezervând monarhului doar condiția de uzufructier (mandatar) și nu de proprietar al prerogativelor ce-i reveneau în noua ordine de stat, Sărbătoarea Federației a fost, fără putință de tăgadă, actul de voință ce a dat cea mai înaltă consacrare principiului național, *principiu al națiunii unice și indivizibile*. Acest principiu, spre deosebire de cele cu caracter social, a putut fi receptat și afirmat fără nici o rezervă, așa cum a fost proclamat, în toate straturile societății⁶⁸. Așa încât s-ar putea considera că, dacă pînă la Revoluție francezii au constituit, sub raport juridico-politic, o "naționalitate", din acel moment ei au voit să atesteze "în fața lumii" și "sub auspiciile Ființei Supreme" afirmarea lor ca națiune modernă⁶⁹. Fapt revelator, comemorarea Revoluției va deveni sărbătoarea națională a francezilor, aceștia sărbătorind în fiecare an, la 14 Iulie, nu doar actul căderii Bastiliei, ci, poate mai ales⁷⁰, pe cel al Federației din 1790. Sărbătorii Federației i-a și fost consacrat, în focul Revoluției, *primul imn* (*Le Chant de 14 Juillet*), pe muzica lui Gossec și pe versurile lui Marie Joseph Chénier (*L'Hymne pour la Fete de la Federation*). Iar dacă *La Marseillaise* va fi pînă la urmă *imnul suprem*, aceasta se va datora, probabil, "șansei istorice" a creației lui Rouget de Lisle, de a putea răspunde și unui alt ideal ce-și va face loc în inima francezilor lîngă cel național - idealul suprem.

Desigur, am putea invoca și multe alte aspecte de natură "a convinge" asupra sensului național al Revoluției Franceze. Ceea ce am ținut, în fond, să evidențiem a fost faptul că, din rațiuni diverse, demersurile istoriografice au întortocheat mult, cu timpul, accesul retrospectiv la *originala pagină națională* scrisă de francezi "în chiar focul Revoluției". Este o situație lesne regăsibilă, dealtfel, și în legătură cu mai toate "momentele fierbinți" ale afirmării națiunii franceze. Ca să nu mai vorbim despre alte "cazuri" de afirmare a națiunilor moderne, în privința cărora *demersul istorico-analitic* a ajuns a resimți o și mai etufantă presiune provocată de frecvențele sale (re)orientări (sub impulsuri "științifice" sau "ideologice") spre "interpretări" nu întotdeauna ori prea puțin conforme *autenticului național*. Și nu o mai mică presiune a ajuns a resimți, nu neapărat ca o consecință directă a celei din "cîmpul analizei istorice", ci după repere aferente specificului său, *demersul conceptual*. Iar

o atare dublă presiune are darul de a vădi necesitatea reconsiderării de esență a abordării *problemei națiunii*, fie din perspectiva "studiilor de caz", fie din cea a elucidării "registriului conceptual". Ar fi o mare eroare dacă, pentru a se răspunde respectivei necesități, ar urma a fi și mai mult întreținută impresia, pînă și cu titlul de "convingere" sau de "adevăr" că *problema națiunii* ar urma să cunoască, sub imperative integraționiste, "euro-comunitare", o trecere într-un con de umbră, ca anticipare a putinței evaluării sale doar în funcție de *un anumit timp istoric*, pe cale de a-și închide paranteza.

- 1 Henry Joly, *Les Nationalités sous Napoleon III et aujourd' hui*, în "Le revue hebdomadaire", no.2, 3 Jan. 1915, Paris, p.109 și urm.; apud Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților*, București, 1935, p.8; D. Gusti, *Sociologia națiunii*, în *Opere*, vol.IV, București, 1970, p.9.
- 2 *La Nouvelle Histoire*, Paris, 1978, p.438.
- 3 Robert Redslob, *Le Principe des Nationalités*, Paris, 1930, p.7 și urm. Despre "principiul naționalităților" au scris îndeosebi specialiști în dreptul internațional public, în a doua parte a secolului XIX, în timpul și după primul război mondial. Spicuim din lucrările considerate, nu doar în momentul apariției, reprezentative: Maximin Deloche, *Le Principe des Nationalités*, Paris, 1860; M.L. Jolly, *Du Principe des Nationalités*, Paris, 1863; Holland I. Rose, *Nationality as a Factor in Modern History* (f.1), 1916; J. de Morgen, *Essai sur les Nationalités*, Paris-Nansy, 1917; Jean Brunhes, *Les conditions de geographie humaine de la Société des Nations*, în vol. *Vers la Société des Nations*, Paris, 1991; G. Sofronie, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, București, 1920; Bernard Lavergne, *Le Principe des Nationalités et les Guerres*, Paris, 1921; N. Dascovici, *Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor*, București, 1922; Louis le Fur, *Races, Nationalités, Etats*, Paris, 1922; A. von Gennep, *Traité comparatif des Nationalités*, Paris, 1922; Rene Johannet, *Le Principe des Nationalités*, Paris, 1923 etc.
- 4 Rene Johannet, *Le Principe des Nationalités*, p.6.
- 5 *Ibidem*.
- 6 *Ibidem*; A. Toynbee remarca, dealtfel, că "exact cu același grup de factori" naționalitatea poate ființa sau nu.
- 7 O prezentare completă a definițiilor ce au fost încercate în problema națiunii o întâlnim la D. Gusti, *op. cit.*, p.9-36; vezi și Rene Johannet, *op. cit.*, capitolele *Le mot*, p.1-5 și *La chose*, p.6-14; R. Seișanu, *op. cit.*, passim.
- 8 În prima prelegere (22 ian. 1851) la Facultatea de Drept din Torino, P. S. Mancini a tratat despre "naționalitatea ca bază a dreptului ginților" (Della Nazionalità come fondamento del Diritto delle Genti), condiționînd recunoașterea acesteia de următoarele componente: comunitatea de sînge (razza), limba comună (lingua), comunitatea de religie (religione), teritoriul comun (regione), comunitatea istorică și de obiceiuri (cotumanze i storia), legi comune (leggi); aceste elemente nu ar fi însă suficiente fără "il soffio della vita", care este "conscienza della nazionalità", adică - adăuga Mancini - acel *cogito ergo sum* al filosofiei carteziene aplicat la națiune; Cf. D. Gusti, *op. cit.*, p.14. "Doctrina Mancini" va fi îmbunătățită de patrioții italieni și va fi însușită de numeroși specialiști în Dreptul internațional public; vezi R. Seișanu, *op. cit.*, p.90-92.
- 9 *La Nouvelle Histoire*, p.441 și urm.; C. Vlad, *Eseuri despre națiune*, București, 1971.
- 10 René Johannet, *op. cit.*, p.6 și urm; D. Gusti, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, București, 1939, p.3.
- 11 Expresia am întâlnit-o la Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, 1972, p.9.
- 12 D. Gusti, *Sociologia națiunii*, p.20.

PROBLEMA NAȚIUNII

- 13 Benedetto Croce remarca, de altfel, că "le concept de nation est un concept spirituel et historique, en devenant donc" (în *Histoire de l'Europe du XIX siècle*, Paris, 1959, p.54).
- 14 Dionisie Petcu, *Conceptul de etnic*, București, 1980, passim.
- 15 P. Renouvin, J.B. Duroselle, *Introduction a l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, p.176 și urm.
- 16 *La Nouvelle Histoire*, p.438.
- 17 Aceasta cu deosebire de specialiștii în "dreptul modern al ginșilor". J. G. Bluntschli, spre exemplu, considera că "naționalitățile care n-au fost organizate înstate nu sînt persoane din punct de vedere al dreptului public" (J. G. Bluntschli, *Le Droit international codifié*, Livre II, 1895, p.69). Același autor susținea că "dacă dreptul ginșilor s-ar rezuma real pe baza clasică a naționalității și nu pe terenul solid al statului, el ar pierde orice punct de sprijin și ar ajunge incapabil să se facă recunoscut și respectat". Cf. R. Seșanu, *op. cit.*, p.83 și urm. În schimb, filosoful Boutroux opina (în *Lettre-Préface*, la Mircea Djuvara, *La guerre roumaine. 1916-1918*, Nancy-Paris-Strasbourg, 1919) că naționalitățile sînt persoane colective, atribuindu-le voință, libertăți și drepturi (între acestea și facultatea de a fi reprezentate în planul politico-juridic).
- 18 Foarte sporadic și într-un sens ambiguu, termenul a fost utilizat în Anglia secolului XVII; într-un înțeles apropiat de cel care îl va da literatura de specialitate, termenul va începe să fie folosit în Franța, primului Imperiu napoleonian, fiind atestat în ediția a șasea a Dicționarului lui Boiste (1823); va deveni frecvent folosit după 1830, intrînd în Dicționarul Academiei Franceze din 1835. Termenul de "naționalitate" a suscitat, la rîndu-i, definiții, comparabile ca număr și varietate cu cele consacrate națiunii sau romantismului (în privința acestuia, A. Vermeulen numărase peste 150). Cf. P. Cornea, *op. cit.*, p.9 și 461.
- 19 Victor L. Tapié, *Metohdes et problèmes de l'histoire de l'Europe Centrale*, în *Mélanges Pierre Renouvin*, Paris, 1966, p.39; de reținut că sensul termenului de "naționalitate" din secolul XIX era radical deosebit de cel de "minoritate", întîlnit în literatura juridico-politică îndeosebi după Pacea din 1919; Iacob Roxandru, C. Rudescu, *Etude sur (la) question des Minorités de race, de langue et de religion*, Lausanne-Genève-Berne, 1929.
- 20 J. G. Bluntschli, *op. cit.*, p.69 și urm.; R. Seșanu, *op. cit.*, p.83 și urm. După cum constata și D. Gusti (în *op. cit.*, p.21); "statul național este personificarea politică și juridică a națiunii, el este națiunea... concretă, văzută prin prisma organizatoare a categoriilor politice și juridice".
- 21 E. Sestan, *Stato et nazione nell'Alto Medioevo*, Napoli, 1952; B. Guence, *Etat et Nation en France au Moyen Age*, în "Revue Historique", CCXXXVII, 1967; K. Werner, *Le nation et le sentiment national dans l'Europe medievale*, în "Revue Historique", CCXLII, 1970.
- 22 Naționalitatea pare a fi înțeleasă ca o stare intermediară între etnic ("neam") și națiunea-stat. Fără a fi deci exact echivalentă etnicului, naționalitatea a precedat, "în ordinea formațiunii", națiunea, dar, "în ordinea lingvistică", termenul de națiune a avut întîietate, fiindcă din el a derivat termenul de naționalitate; cf. R. Seșanu, *op. cit.*, p.9; vezi și R. Johannet, *op. cit.*, p.1-5.
- 23 Din cîte știm, nu a fost întocmită pînă în prezent o bibliografie exhaustivă a Revoluției franceze, merițînd a fi amintite, dintre "instrumentele de lucru": Andre Martin, Gerard Walter, *Catalogue de l'histoire de la Révolution française*, 6 vol., Paris, 1936-1969; G. Walter, *Repertoire de l'histoire de la Révolution française*, 2 vol., Paris, 1941-1945; P. Caron, *Manuel pratique pour l'étude de la Révolution française*, Paris, Picard, 1947 etc. A se vedea, nu doar pentru repere bibliografice, *Révolution française et les Roumains. Etudes à l'occasion du bicentenaire* (publicees par Al. Zub), Iași, 1989; Nicolae Liu, *Revoluția franceză. Moment de răscruce în istoria umanității*, București, 1994.
- 24 În mod firesc, istoricii francezi au avut întîietate în interpretările Revoluției, opiniile lor fiind de regulă însușite de cei străini.

- 25 Scrierile direct "angajate" (pro și contra) din timpul Revoluției și al Imperiului sînt incluse, de regulă, în categoria "izvoarelor" ("scrierilor de epocă"). În aceeași categorie sînt incluse și "reflexiunile" lui Edmund Burke, ca și scrierile lui Rivarol, Fabre d'Olivet, Claude de Saint-Martin, Joseph de Maistre etc. Pe lina "reacției pasionate" s-a înscris, chiar dacă puțin mai tîrziu, și cazul lui Chateaubriand. Cît privește considerațiile lui Fichte sau Hegel, acestea au fost făcute din perspectiva cauzei naționale și a etatismului germane. Vezi Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol.II, *Du XVIII siècle à nos jours*, Paris, 1975, p.456-476 (*La pensée révolutionnaire... La Révolution française*) și p.477-510 (*Reflexions sur la Révolution*).
- 26 Edgar Quinet, *Critique de la Révolution*, Paris, 1867; cf. Fr. Furet, *op. cit.*, p.9.
- 27 Fr. Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, 1978, p.28.
- 28 *Ibidem*, p.28-30.
- 29 *Ibidem*; avem în vedere studiul ce formează prima parte a lucrării citate, studiu intitulat *La Révolution française est terminée*, p.11-111.
- 30 *Ibidem*, p17.
- 31 *La Nouvelle Histoire*, p.495.
- 32 Alphonse Aulard a avut inițiativa înființării Catedrei de Istoria Revoluției Franceze (1886). I-a fost primul titular. Pentru Aulard și discipolii săi, Revoluția a fost un fenomen prin excelență politic, rolul său fiind de a doborî absolutismul monarhic, de a pune temeliiile regimului constituțional-parlamentar; cf. Camil Mureșan, *Prefață* la A. Mathiez, *Revoluția franceză*, București, 1976, p.9.
- 33 *La Nouvelle Histoire*, p.495 și urm.
- 34 În introducerea generală la a sa *Historire socialiste de la Révolution française* (publicată între 1901 și 1904), Jaurès amintește că interpretarea ce o da istoriei era "în același timp materialistă, după modelul lui Marx, și mistică, după modelul lui Michelet". Astfel încît deși a susținut necesitatea aprofundării aspectelor economice și sociale (el a determinat, de altfel, organizarea unei *Commission de recherche et de publication de documents relatifs a la vie économique de la Révolution*), Jaurès rămîne, în fond, exponentul cauzei exprimate de însuși titlul lucrării sale. După cum va remarca și A. Mathiez el (Jaurès), "participînd" la viața înfrigurată a întrunirilor și a partidelor, era mai în măsură decît un profesor, decît un om de bibliotecă, să resimtă emoțiile, să pătrundă gîndurile clare sau nedeslușite ale revoluționarilor"; cf. A. Soboul, *Revoluția franceză. 1789-1799*, București, 1962, p.6 și urm.; vezi și *La Nouvelle Histoire*, p.495 și urm.
- 35 A. Mathiez, *op. cit.*; *La Nouvelle Histoire*, p.496.
- 36 *Ibidem*; vezi și A. Mathiez, *La Bolchevisme et le Jacobinisme*, Paris, 1920.
- 37 Fr. Furet, *op. cit.*, p.20.
- 38 *Ibidem*, p.113-172.
- 39 *Ibidem*, p.173-211 (*Tocqueville et le problème de la Révolution française*) și p.212-259 (*Augustin Cochin: la théorie du Jacobinisme*).
- 40 În celebrele *Reden an die Deutsche Nation*, pronunțate la Berlin în iarna 1807-1808, pentru a îndemna prusienii învinși să ia armele împotriva Franței lui Napoleon; cf. J. Touchard, *op. cit.*, p.492-494.
- 41 Julien Blenda, *Esquisse d'une histoire des Français dans leur volonté de former une nation* (f.1), 1932.
- 42 Theodore Zedin, *Histoire des passions françaises:1848-1945*, vol.I-V (trad. în franceză), Paris, 1978-1979, passim.
- 43 Ideea temperării "activismului european" al națiunii franceze va începe să fie susținută cu insistență, încă din ultimii ani ai celui de-al doilea Imperiu napoleonian (după experiența de la 1866). Astfel A. Thiers, a cărui politică "excitase" atît de mult "naționalismul francez" la 1840,

PROBLEMA NAȚIUNII

- opina în discursurile sale parlamentare din 1867 (după reintroducerea dreptului de interpelare) că rezultatele politicii externe promovată de cabinetul lui Napoleon III de "sprijinire a naționalităților" tindeau să se "întoarcă" împotriva Franței. Vezi *Discours prononcés au Corps Legislatif (les 14 et 18 mars 1867) par M. Thiers sur la politique extérieure de la France, spécialement en ce qui concerne l'Allemagne et l'Italie*, Paris, 1867, p.1-112.
- 44 Vezi considerații relevante în acest sens la P. Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction a l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, p.176 și urm.
- 45 Cum bine se știe, invocarea "drepturilor și libertăților omului" este tot mai în vogă în rîndurile opiniei publice. Într-un asemenea context a putut avea un deosebit ecou inițiativa orașului și a departamentului Belfort de a organiza, în cadrul manifestărilor Bicentenarului și sub "patronajul științific" al lui M. Vovelle și al profesorului vest german Rudolf von Thadden (Universitatea Göttingen), colocviul internațional cu tema *L'idée de Nation et l'idée de Citoyenneté* (Belfort, 27 et 28 octobrie 1988).
- 46 Un rol deosebit în fundamentarea metodologică a "istoriei sociale" a Revoluției franceze l-a avut G. Lefebvre (*La Révolution française*, Paris, PUF, 1951; reed. 1963; idem, *Études sur la Révolution française*, Paris, 1954).
- 47 1789-1989. *Bicentenaire de la Révolution française* ("Bulletin de la Commission Nationale de Recherche Historique pour la Bicentenaire de la Révolution française", no.2, juin 1985).
- 48 Vezi, pentru aceasta, considerațiile lui M. Vovelle și *Bibliografia* lucrării sale *La Chute de la Monarchie. 1787-1792*, Paris, 1972, p.7.
- 49 Interesant și sugestiv, totodată, pentru stadiul și perspectivele relevării "imaginilor Revoluției", s-a dovedit programul Congresului mondial pentru Bicentenarul Revoluției: *L'image de la Révolution française*, Paris-Sorbonne, 1989.
- 50 Ernest Labrousse, *Introduction la Histoire sociale. Sources et méthodes*, Paris, PUF, 1967; autorul introducerii considera, de altfel, că "școala istorică franceză" este "la plus anciennement, semble-t-il et la plus profondément sociale de toutes les écoles historiques du monde" (p.2).
- 51 Fr. Furet, *op. cit.*, p.15, 53, 88 și urm.
- 52 *Ibidem*, p.53.
- 53 A. Soboul, *op. cit.*, p.59.
- 54 *Ibidem*, p.405-500 (partea a patra a lucrării, parte intitulată *O țară guvernată de proprietari. 1795-1799*. O atare condiție a națiunii fusese cultivată și în timpul "monarhiei: din iulie, între alții, de un Barnave, care, în a sa *Introduction à la Révolution française* (1843), scria "popor" și "națiune" acolo unde era vorba despre "burghezie". În memoriile sale, Carnot nota că "poporul" se simțea "disprețuit" și că "această cascadă de dispreț a provocat mișcarea revoluționară"; A. Soboul, *op. cit.*, p.57 și urm.
- 56 J. Tulard, *Les Révolutions*, Paris, 1985, p.441 și urm.
- 57 D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p.306-338; F. Furet (*op. cit.*, p.15, 53), nota că, prin atare "interpretări", se avea în vedere "de reconstituer une origine «vraie» à la nation, en donnant une date de naissance légitime à l'égalité: tout '89 est là".
- 58 F. Furet, *op. cit.*, p.53.
- 59 R. Johannet, *op. cit.*, p.34-42.
- 60 În opinia lui F. Furet (*op. cit.*, p.109), "prima experiență a democrației a constituit acel "unic" care a devenit "universal".
- 61 J. Touchard, *op. cit.*, p.436.
- 62 Th. Ferneuil, *Les Principes de la 1789 et la Science sociale*, Paris, 1889.
- 63 *Culegere de texte pentru istoria universală. Epoca modernă* (coord. C. Mureșan), vol.I, București, 1973, p.146-148.

- 64 Th. Fernueil, *op. cit.*; cf. R. Seișanu, *op. cit.*, p.84 și urm.
65 J. Tulard, *op. cit.*, p.58-62.
66 *Ibidem.*
67 A. Soboul, *op. cit.*, p.62.
68 D. Prodan, *op. cit.*, p.337.
69 F. Braudel, *L'identité de la France*, vol.I, Paris, 1986, p.15.
70 J. Godechot, *Les Révolutions de 1848*, Paris, 1971, p.28.